

بیتدوم جادو

جمهوری اسلامی ایران
وزارت جهاد کشاورزی
موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی،
اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی

روش تحقیق در مطالعات اقتصادی - اجتماعی

تدوین کنندگان

رسول لوایی آدریانی
مجتبی پالوج

تیر ماه ۱۴۰۲

جمهوری اسلامی ایران
وزارت جهاد کشاورزی

موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی،
اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی

APERDRI

عنوان تحقیق

عنوان (موضوع) تحقیق را از کجا بیابیم؟

ویژگی‌های یک عنوان خوب چیست؟

بخش مقدمه در تحقیقات

در یک مطالعه (تحقیق) علمی، «مقدمه» مهمترین بخش به شمار می‌رود. زیرا در این بخش، موضوع تحت مطالعه توصیف و تشریح می‌شود. همچنین، مقدمه تحقیق تنها بخشی است که به‌وضوح مخاطبان را از محتوای کار، اهداف و حدود و ثغور تحقیق آگاه می‌کند و در آن‌ها ایجاد انگیزه می‌کند تا تحقیق شما را دنبال کنند. بنابراین، در صورتی که مقدمه به صورت دقیق، شفاف و علمی نگاشته نشود، ممکن است مخاطبان برای تمرکز بر کار تحقیقاتی شما متقاعد نشوند.

در این بخش، محقق بسته به اهداف خود از انجام تحقیق، موضوع مورد مطالعه را تدقیق و تا حد امکان تحدید می‌کند. در بخش مقدمه، مسأله تحقیق با ارائه مستندات علمی و معتبر تبیین می‌شود و سپس اهداف/سوالات تحقیق ارائه می‌گردد.

ارکان مقدمه

- مقدمه از کنار هم قرار دادن موارد زیر حاصل می‌شود:
- معرفی کلی موضوع و متغیرهای تحقیق (Scope and Context)؛
  - مسأله و شکاف موضوع (Research Problem and Gaps)؛
  - هدف تحقیق (Research Purpose)؛
  - اهمیت انجام تحقیق (Significance of Research)؛
  - دستاوردهای حاصل از تحقیق (اصالت تحقیق/سهم تحقیق در ادبیات موضوع و عمل) به‌نوعی که چگونگی و انگیزه لازم از انجام تحقیق را بازنمایی کند (Contributions/Originality)؛
  - تشریح شکال اصلی تحقیق (اختیاری) (Research structure).

نگارش از کل به جزء

- در حین نگارش بخش مقدمه می‌بایست به اصل «نگارش از کل به جزء» پایبند بود. بدین معنا که مقدمه با یک یا چند جمله/گزاره کلی که معرف اصلی عنوان تحقیق باشد، آغاز شود و رفته‌رفته به مباحث جزئی‌تر بپردازد تا در نهایت به اهداف و دستاوردهای اصلی پژوهش خاتمه یابد.

معرفی کلی موضوع و متغیرهای تحقیق (Scop and Context)

□ آغاز مقدمه با یک یا چند گزاره/جمله کلی، علمی و جذاب شروع می‌شود، به طوری که بتواند مخاطب را به عرصه تحقیق بکشد و نسبت به کار شما علاقه‌مند کند. این گزاره/جمله شرح کلی از موضوع تحقیق ارائه می‌دهد.

❖ باید توجه داشت که جذابیت این جملات در آن است که بتواند اطلاعاتی بیش از آنچه مخاطب از موضوع دارد، به وی منتقل کند یا وجه جدیدی از موضوع یا اهمیت آن را برای وی آشکار کند.

❖ علمی بودن جملات یا گزاره‌ها نیز در این موضوع نهفته است که محقق باید تلاش کند، محتوای مورد نظر را از منابع رسمی (مانند بانک جهانی، فائو و مرکز آمار ایران و ...) یا مقالات و کتب علمی معتبر استخراج کند.

برای مثال، اگر محقق بر رابطه میان مدیریت ضایعات غذا و امنیت غذایی مطالعه می‌کند، می‌تواند مقدمه خود را این گونه آغاز کند:

«در حال حاضر حدود ۶۹۰ میلیون انسان در جهان از گرسنگی رنج می‌برند؛ در حالی که کمتر از ۲۵ درصد از غذایی که هر ساله ضایعات می‌شود برای تغذیه آن‌ها کافی است (Marchisio, 2020). علی‌رغم چالش بزرگ سوءتغذیه و ناامنی غذایی در جهان (World Health Organization, 2020)، ۹۳۱ میلیون تن غذا در سال ۲۰۱۹ زائد و ضایع شده است. از این میزان، ۶۱ درصد مربوط به سطح خانوار، ۲۶ درصد مربوط به سطح خدمات و ۱۳ درصد مربوط به سطح خرده‌فروشی است. آمارهای مزبور بر این موضوع دلالت دارد که در مجموع ۱۷ درصد از غذای تولیدی به‌عنوان زائدات و ضایعات از دسترس انسان خارج می‌شود (Zhongming et al., 2021)».

معرفی کلی موضوع و متغیرهای تحقیق (Scop and Context)

- در ادامه لازم است محقق از مباحث کلی مطرح شده در آغاز مقدمه فارغ می شود و به عرصه اصلی تحقق خود باز می گردد. بنابراین، در این بخش اندکی تحدید موضوعی صورت می گیرد تا مسیر اصلی تبیین اهداف در انتهای بخش مقدمه، هموارتر شود. بدین معنا که محقق کار خود را با بیان گزاره ها/جملات جزئی تر ادامه می دهد. در این راستا، ممکن است محقق فرآیند جزئی کردن مطالب را با تمرکز بر متغیر خاص، مکان خاص، گروه خاص و یا حوزه های خاص انجام دهد. در ارتباط با ادامه مثال قبلی این گونه می توان نوشت:

- «بر مبنای شواهد موجود، در ایالات متحده آمریکا ۵۹ کیلوگرم غذا به ازای هر نفر (معادل ۱۹۳۵۹۹۵۱ تن در سال) (Zhongming et al., 2021)، در اتیوپی ۹۲ (معادل ۱۰۳۲۷۲۳۶ تن در سال) (Assefa, 2017; Takeuchi, 2019; Zhongming et al., 2021)، در کنیا ۹۹ (معادل ۵۲۱۷۳۶۷ تن در سال) (Zhongming et al., 2021)، آفریقای جنوبی ۴۰ (۲۳۲۹۲۲۸ تن در سال) و ایران ۷۱ کیلوگرم غذا به ازای هر نفر (معادل ۵۸۸۴۸۴۲ تن در سال) (Zhongming et al., 2021) در سطح خانوار به هدر می رود. علی رغم ضایعات قابل ملاحظه مواد غذایی در مرحله مصرف (سطح خانوار)، حجم زیادی از مواد غذایی در طول زنجیره تأمین از مرحله تولید تا مصرف نهایی هدر می رود (Caldeira et al., 2019)»

مسأله و شکاف موضوع (Research Problem and Gaps)

در ادامه جزئی سازی مطالب بخش مقدمه می بایست با ارجاع به مستندات نشان داده شود که مشکل یا مسأله وجود دارد که ارزش انجام مطالعه جدید را بازنمایی می کند؛ اما صرف مطرح کردن مشکل/مسأله برای انجام تحقیق کفایت نمی کند؛ بلکه محقق می بایست نشان دهد، تحقیقات قبلی به طور مناسبی به مشکل یا مسأله مورد نظر، پاسخ نداده اند و پاسخ های موجود برای حل آن مسأله/مشکل کفایت نمی کند.

بنابراین، لازم است شکاف تحقیق از طریق بررسی جریان مطالعات قبلی (نه تک تک این مطالعات) تبیین شود. بدین معنا که با **ارائه شواهدی از مطالعات قبلی نشان داده شود که در ارتباط با مسأله مورد نظر محقق، پاسخ دقیق وجود نداشته یا حتی پاسخها دچار سردرگمی بوده و به دلیل نقص های موجود کفایت لازم را ندارند.**

انواع شکاف تحقیقاتی

- **شکاف شواهد (Evidence Gap):** این شکاف در صورتی رخ می‌دهد که یک استثنای محرک مبنی بر این امر رخ دهد که یافته‌های یک مطالعه جدید با نتیجه‌گیری‌های مرسوم (پذیرفته‌شده تاکنون) در تعارض باشد. در واقع، این شکاف زمانی به وجود می‌آید که یک یافته از مطالعات جدید به خودی خود قابل پذیرش باشد؛ اما وقتی در کنار مطالعات پیشین قرار می‌گیرد، نوعی تعارض در آن دیده می‌شود. بنابراین، این نوع شکاف نوعی واگرایی در نتایج مطالعات را نشان می‌دهد.

انواع شکاف تحقیقاتی

- **شکاف دانش (Knowledge Gap):** این نوع شکاف مرسومترین شکاف تحقیقاتی است که دارای دو جنبه می‌باشد: (۱) ممکن است دانش موجود در زمینه مطالعاتی خاص در رابطه با نظریه‌ها و ادبیات موضوع موجود نباشد؛ و (۲) احتمال متفاوت بودن نتیجه مطالعات موجود با نتایج مورد انتظار مشهود باشد.
- **شکاف روش‌شناختی (Methodological Gap):** این شکاف زمانی رخ می‌دهد که تعارضات در نتایج تحقیق در اثر روش تحقیق منتخب توسط محققان رخ می‌دهد. این شکاف به اریب‌ها و تعارضات موجود در یافته‌ها در اثر مسائل روش‌شناسی اشاره دارد که به باز شدن مسیر جدید تحقیقاتی خاتمه می‌یابد.

انواع شکاف تحقیقاتی

- **شکاف عملیاتی - دانش (Practical-Knowledge Gap):** این شکاف به اختلافاتی اشاره دارد که انجام مطالعات جدید را گوشزد می‌کند. این شکاف زمانی به وجود می‌آید که رفتار واقعی متخصصان یک عرصه با رفتار مورد حمایت‌شان متفاوت باشد.
- **شکاف تجربی (Empirical Gap):** این نوع شکاف بیانگر آن است که مطالعات تجربی قبلی دارای سردرگمی هستند یا آنکه مطالعات تجربی چندانی در یک جنبه از موضوع مورد مطالعه وجود ندارد. بنابراین، انجام مطالعات جدید ضروری است.
- **شکاف جامعه/نمونه (Population Gap):** شکاف جامعه شکافی است که به بیان جمعیت‌ها و نمونه‌هایی می‌پردازد که در آنها مطالعات کمتری صورت گرفته است. برای مثال، ممکن است در خصوص پذیرش تکنولوژی‌های نوین، کشورهای در حال توسعه کمتر در کانون توجه محققان قرار گرفته باشند. بنابراین، تمرکز صرف محققان بر مطالعه فرآیند پذیرش تکنولوژی‌ها در کشورهای توسعه‌یافته و لزوم هدایت تحقیقات جدید در کشورهای در حال توسعه یک شکاف جامعه به شمار می‌رود.

انواع شکاف تحقیقاتی

- **شکاف نظریه‌ای (Theoretical Gap):** این شکاف بیانگر نوعی خلأ در نحوه و کیفیت کاربرست یک تئوری توسط مطالعات پیشین است. برای نمونه ممکن است محقق با اشاره به خلأ روابط لحاظ شده در یک تئوری توسط مطالعات پیشین، یک جریان مطالعاتی جدید را از طریق تعریف نقش و روابط جدید برای متغیرها به راه بیندازد. همچنین، مادامی که تئوری‌های مختلفی برای تبیین یک پدیده یا واقعیت وجود دارد، شکاف‌هایی که در انتخاب و کاربرست نظریه‌های مختلف توسط مطالعات مختلف وجود دارد، بیانگر نوعی شکاف نظریه‌ای است. همچنین، حوزه‌ای از علم که هیچ یک از نظریه‌های موجود برای تبیین پدیده‌های آن قابلیت کاربرد نداشته‌اند و محققان به آن بی‌توجه بوده‌اند، در زمره شکاف‌های نظریه‌ای قرار می‌گیرند.

با وجود انواع مختلف شکاف تحقیقاتی، چگونه نوع شکاف تحقیقاتی را مشخص کنیم و آن را تبیین نماییم؟

روش‌های تعیین شکاف تحقیقاتی

تکنیک‌های نقطه‌یابی (لکه‌بینی) جهت یافتن شکاف:

- یافتن نقاط سردرگم ادبیات موضوع: بر این اصل استوار است که محقق به‌طور عمده در جستجوی جنبه‌ای از موضوع خود در ادبیات موجود باشد که در خصوص آن اجماع نظر وجود ندارد.
- یافتن موارد مغفول: دلالت بر این موضوع دارد که محقق به دنبال حوزه‌هایی در مطالعه خود باشد که کمتر مورد توجه بوده یا در خصوص آن تحقیقات قابل توجهی به عمل نیامده یا حتی خلأ تحقیقات تجربی در ارتباط با آن وجود دارد.
- نقاط کاربرد: نقطه‌یابی کاربرد درصدد یافتن دیدگاه جدید برای درک بهتر مفهوم یا پدیده تحت مطالعه است. طرفداران این تکنیک بر این اعتقاد هستند که از طریق نقطه‌یابی کاربرد ادبیات موجود حول یک موضوع، بسط یافته یا تکمیل می‌شود. برای مثال، ممکن است یک محقق با بررسی ادبیات در یک حوزه به این نتیجه برسد که ادبیات فاقد دیدگاه انتقادی حول موضوع است و انجام مطالعات بیشتر با تمرکز بر جنبه انتقادی ضرورت دارد.

هدف تحقیق (Research Purpose)

اهداف تحقیق می‌تواند به صورت جزئی یا کلی مطرح شود. هدف کلی همان هدفی است که محوریت آن در عنوان مطالعه منعکس شده است. این در حالی است که اهداف جزئی، مجموعه از اهداف اختصاصی‌تری هستند که در کنار یکدیگر هدف کلی را به دست می‌دهند. برخی از محققان به‌طور همزمان یا جایگزین، سوالات پژوهش را پس از بیان شکاف موضوع ارائه می‌دهند. برای نمونه در مثال قبلی به جای بیان صریح هدف(ها)، سوال تحقیق مطرح شده است.

اهمیت انجام تحقیق (Significance of Research)

در این خصوص باید محققان بر مبنای مسأله تحقیق و شکاف مطرح شده توضیح دهد که چرا انجام تحقیق مورد نظرشان حائز اهمیت است. بدین معنا که نتایج تحقیق، چگونه در خدمت تئوری (تحقیقات بعدی) و عمل (مدیران، برنامه‌ریزان و جامعه) است.

نکته: در تدوین مقدمه لازم است دیدگاه عام و فراگیر در کانون توجه قرار گیرد و محوریت مباحث در ارتباط با چالش‌های کلان و شکاف موضوع شکل گیرد. بنابراین، طرح مشکلات و مسائل مرتبط با منطقه مورد مطالعه، سوژه‌های تحت بررسی و جامعه آماری در قالب مسأله تحقیق یا ضرورت انجام آن نمی‌تواند به یک مطالعه علمی اثربخش منتج شود. در اغلب موارد، مطالعاتی که بخش مقدمه را به صورت موردی و محدود نگاشته‌اند یا رد پایی از نتایج خود در این بخش بر جای گذاشته‌اند، در مطالعات بین‌المللی جایگاه چشمگیری نخواهند داشت.